

ЕТНОГРАФІЧНО-ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИЙ НАБУТОК ЗЕНОНА КУЗЕЛІ

Володимир ПОГРЕБЕННИК

Професор доктор Зенон Кузеля (1882 – 1952) – видатний науковий і громадський діяч – належить до тієї плеяди енциклопедистів ХХ століття, що плекала вільну українську науку та репрезентувала її перед світом. Видатний етнограф і фольклорист, який співпрацював у цій царині ще з Хведором Вовком та Іваном Франком; знаний лексикограф, що стояв на сторожі нашого слова; сумлінний бібліограф, – З. Кузеля, на жаль, досі маловідомий на своїй батьківщині. Його ім'я вченого і

Зенон Кузеля

громадянина справжньої сили духа не те що відсутнє в українських “радянських” енциклопедіях – узагалі було заборонене. Коли ж і згадувалося в солідних виданнях, то не інакше як у неправомірно-політизованому кон'юнктурному словосполученні – “український буржуазно-націоналістичний етнограф”¹.

Разом із тим сучасній нашій етнологічній науці, безперечно, бракує ґрунтовних праць Зенона Кузеля, базованих на дослідницькій методичі й солідній джерельній базі (в тому числі науковій західноєвропейській). Так само українське словництво могло б почерпнути немало цінного для майбутніх своїх видань у принципах, ідеях і матеріалах лексикографічного набутку З. Кузеля. Нарешті, його бібліографічні праці значною мірою стануть у пригоді при втіленні в життя відповідних проектів цієї галузі науки. З огляду на вищесказане, мета пропонованої розвідки на основі рідкісних видань і архівних джерел докладно висвітлити життєвий і науково творчий шлях Зенона Кузеля, окреслити місце і значення його праць в українській науці. Це, сподіваємося, невдовзі поверне історичний борг ученому перевиданням основних праць З. Кузеля, що стало б найкращою формою вшанування його доброї пам'яті.

Зенон Кузеля побачив світ 23 червня 1882 р. на Поділлі (“красі України”, за образним висловом Лесі Українки) – у селі По-

ручині недалеко від Бережан. Цікаво, що його батько, Франциск, за походженням був поляк із Кракова. В минулому учасник польського повстання 1863 р., він лісникував у графа Потоцького, де познайомився з сестрою о. Сильвестра Лепкого. Івана Лепка стала його першою дружиною і матір'ю чотирьох дітей. Зенон – старший із них. Хлопчик зростав і виховувався як українець у благотворному духовному кліматі висококультурних священниць-

ких родин Лепких (о. Сильвестр, відомий як письменник під псевдонімом Марко Мурава, був батьком класика новітньої літератури Богдана Лепкого та піснетворця січових стрільців Льва Лепкого) і Глібовицьких (із цього дому походила дружина о. Сильвестра Домна, що разом зі своїми братом і сестрою “зробили багато для освідомлення самого Кузеля”)². Ці родини дали багато добрих імен, із якими пов'язуємо культурне відродження Галичини; свояком Глібовицьких, окрім того, був відомий письменник і юрист Андрій Чайковський. А в помешканні о. Сильвестра в Жукові бував І. Франко, – тут по розмові з господарем виник задум його геніальної поеми “Мойсей”. Прецькаві майстерні оповіді панотця про війни і повстання, звичаї і демонологію горян вражали юного Зенона, пробуджували в ньому інтерес до багатющого світу народного “ройового” життя, врешті, формували як патріота України. Сам він назвав їх також “першими лекціями історії культури”. Поручинські враження Кузеля зафіксував у збірнику, присвяченому пам'яті Богдана Лепкого: “Це село, ніби музеальний пам'ятник з давніх часів, навівало... дивний чар. Тут була справжня давня Україна з старосвітськими звичаями, казками, піснями, віруваннями, – з усім тим, що деінде перейшло або переходило до історії. Цей дивний чар чарівної старосвітчини давався зрештою відчувати й пізніше, коли село

трохи “зевропеїзувалося”, і для мене в дитячих літах не було нічого приємнішого, ніж побут на Різдво чи на Великдень у Поручині (з 1888 р. родина Кузель замешкала в Бережанах, де Зенон навчався в народній школі — В. П.). І моя мати... залюбки перебувала в Поручині. Батько Богдана, тоді молодий тридцятилітній священник, з одного боку, старався затримати ту старовину, а з другого — ширив просвіту й культурний побут, освідомлював село. Щодня восени і зимою він був у котрогось з селян на поминках, не спішив додому, просиджував довгі години в розмовах із селянами, і ті розмови були для них суцєю школою. Здібніші хлопці приходили до нього вечорами, він їх учив та давав читати книжки. Між селом і приходством не було ні воріт, ні плота...”³

Національні культурні й народознавчі погляди названих родин, поруч з іншими впливами, розкритими в біографічному свідченні Б. Лепкого⁴, саме й спричинилися до глибоких зацікавлень майбутнього визначного українознавця. Торкалися вони передусім історичного минулого рідного народу та різних галузей сучасного йому життя. Визначалися ж прагненням глибше пізнати народ, щоб у майбутньому стати йому корисним. Із цієї метою семикласник Зенон згуртував гімназійних товаришів (мало не всіх) у таємний гурток “Молода Україна”. На цей же час припадають і початок його діяльності як етнографа-збирача, журналістські проби пера. Як голова гуртка, редагував його таємні журнали; почав надсилати власні дописи до органу партії народовців часопису “Діло”. Згадана діяльність мала вагу тим більшу, що велася вона в мурах польської гімназії з її нівеляційними щодо українства настановами. “Молода Україна”, з якої прийшло в українську науку та письменство кілька відомих діячів (приміром, поет Франц Коковський), посприяла ранньому дебюту З. Кузеля на літературознавчому полі: на гімназійні вшанування пам’яті великого Тараса він написав реферат “Голоси європейської критики про Шевченка”. На жаль, цей рукопис не зберігся.

З 1900 р. розпочалися річні студії філософії у Львівському університеті. Уважно слухав лекції таких знаних професорів, як М. Грушевський, К. Студинський, О. Колеса й ін. У першому українському щомісячному

студентському журналі “Молода Україна” Кузеля надрукував свою сільветку про Марка Мураву, що йому стільки завдячував і сам, і бережанське згуртування патріотичної молоді. 1901-го р. Зенон Кузеля переїхав до Відня. В університеті спеціалізувався зі слов’янської філології (зокрема, у проф. В. Ягича), філософії, мовознавства, етнології, навіть статистики й археології. Працював у комісії, що статистично опрацьовувала результати перепису населення 1900 року. Коли до Відня прибуло кількост українських студентів, які вийшли з Львівського університету на знак протесту проти керівництва поляків, розселив їх у столиці. На запрошення голови Наукового товариства ім. Т. Шевченка Михайла Грушевського до співпраці, в “Записках НТШ” учений уміщував реферативні повідомлення з масиву західноєвропейських етнологічних, археологічних і антропологічних праць. Налагодив також наукові стосунки з відомим етнографічним часописом “Mitteilungen für österreichische Volkskunde”. Отже, саме Кузеля був одним із тих українських учених, що заходилися впроваджувати в життя гасло провідників НТШ про єднання України зі світом на ниві культури та її вивчення.

Поряд з університетським навчанням, практичною роботою і науковими заняттями, він, як натура громадсько активна, маючи вже певний досвід, включився в суспільну студентську діяльність. З. Кузеля три роки поспіль (із 1902 по 1904) обирався головою українського студентського товариства у Відні “Січ”, що існувало з 1863 р. Застав його в не найкращому стані (занедбані каса і бібліотека, кепське діловодство), проте час Кузелиного головування став одним із найплідніших в історії товариства. “Січ” жваво реагувала на складні процеси національного життя під чужинецькою владою, спромоглася підготувати й видати з нагоди свого сорокаліття ювілейний “Альманах”. Співредактором цього цінного видання — справжнього літопису студентських українських організацій — був доктор філософії (з 1906) З. Кузеля. Його перу належить уміщена тут фактологічно багата розвідка “Історії віденської “Січі”. За заслуги перед цим товариством автор був поіменований почесним його членом. Підсумовуючи студентську сторінку творчої біографії З. Кузеля, є всі підста-

ви стверджувати: “він вмiло і корисно для національної справи поєднав у ньому свої наукові зацікавлення — студії і практичне включення в науково-дослідну працю — із суспільними зацікавленнями та актуальними потребами студентського середовища”⁵.

У світоглядному і науковому становленні Кузелі велику роль відіграло його перебування на Наддніпрянщині, зокрема в Києві влітку 1902 р., та участь у трьох антропологічно-етнологічних експедиціях в Карпати літа 1904–1906 рр., здійснених під егідою НТШ, Товариства австрійської етнографії й Антропологічного товариства в Парижі. Про першу з них, 1904-го року, написав статтю “Етнографічна експедиція на Бойківщину” Іван Франко. У ній, опублікованій у тридцять шостому томі 50-томного зібрання, серед учасників подорожі згадується “слухач університету в Відні” Зенон Кузеля, котрий, як і Хведір Вовк, працював безперервно, збираючи антропометричні матеріали, знімки типів, одягу та предмети матеріальної культури. “...Експедиція — як за кількістю, так і за якістю проведених вимірювань на живих людях (загалом близько 300), а також за кількістю зроблених фотографій (близько 500) і числом зібраних предметів (з дерева, рогу, соломи, з різних металів, частин одягу, прикрас, моделей), — не лише перевершила все, що досі було зроблено в цій галузі (етнографі і музейні колекціонери досі майже не цікавилися бойками), але загалом започаткувала систематичне дослідження матеріальної культури і типів цієї етнічної групи”⁶.

З 1906 по 1909 р., склавши у Відні бібліотекарський іспит, З. Кузеля працював в університетській бібліотеці як референт слов'янського відділу та редактор слов'янської частини її друкованого каталогу, публікувався в австрійській і польській бібліографічній пресі. 1907-го р. одружився у Львові з Ольгою з дому Авдиківських. У її особі знайшов вірну і віддану дружину та помічницю, котра понад чотири десятиліття поділяла всі радощі й турботи, зокрема в еміграції; залишила спогади про віденський і чернівецький період життя. Дітей подружжя не мало.

Навесні 1909 р. Кузелі переїжджають на батьківщину. Розпочався вельми плідний період (на жаль, не надто тривалий — до во-

єнних подій 1914 р.) у діяльності молодого вченого і діяча. Переведення З. Кузелі до Чернівців на поважну бібліотекарську посаду — директора слов'янського відділу і завідувача читальні в університетській бібліотеці — було й здобутком усієї української громади міста, що змагалася тоді за кожную державну посаду з румунами та німцями. Їхав до міста, за спогадами дружини, з прагненням спокійної наукової праці. Проте, побачивши, скільки там роботи на “народній ниві”, поринув у цю свою стихію. Обраний головою чернівецької філії освітнього товариства “Руська бесіда”, він, як шанувальник книги й “щирий приятель народу” (В. Дорошенко), редагував видання для нього, організував бібліотеки і лекції. Через нестачу українців навчав рідної мови⁷ в учительській семінарії. Редагував український літературно-науковий додаток у часопису “Czernovitzer Allgemeine Zeitung”. Згідно мемуарних свідчень, у той час “Кузеля писав у наукових журналах і пресі (у виданнях НТШ публікуються вагомі його синтетичні розвідки — В. П.), створив в університеті вірцеву бібліотеку українознавства, а знамените знання німецької мови зробило його й нашим гідним репрезентантом поміж німцями в Чернівцях”⁸. Увійшов до гурту молоді інтелігенції “соборницьке коло”, серед якого вирізнялися В. Сімович, О. Луцький, М. Кордуба. Тут бував Б. Лепкий, діяльності гурту сприяла О. Кобилянська. Перебуваючи в центрі громадського і товариського життя українців у Чернівцях, здобув не тільки загальну повагу, але й симпатію, завдяки доброзичливій вдачі й тактові вмів полагоджувати складні ситуації між православними і католиками, буковинцями і галичанами.

За оцінкою В. Кубійовича, “десять літ перед першою світовою війною — це фаза найбільш інтенсивної наукової діяльності проф. Кузелі. Його твори з того періоду — це майже виключно праці з обсягу української етнології й етнографії... В тому часі належить проф. Кузелі до тих молодих учених, які виростили на ґрунті НТШ у Львові... В той період, побіч Франка і Гнатюка, молодий Кузеля був найповажнішим українським етнографом. Нічого дивного, що за свої наукові заслуги він дістав найбільшу наукову почесність, яку міг тоді діста-

ти український науковець — дійсне членство НТШ, і то вже на 28 році життя”⁹.

Перед загрозою російської окупації міста подружжя мусіло виїхати взимку 1914 р. до Відня. Більше рідну землю Зенонові Кузелі бачити не судилося — тридцять вісім років перебував він в еміграції... Імперську столицю застав понурою, неприхильно настановленою до українців. Завдяки віденським зв'язкам, які З. Кузеля мав із часів секретарювання у В. Ягича та співпраці з місцевими інституціями і науковими органами, влаштувався на працю в Інституті Східноєвропейської історії завідувачем української частини евакуйованої чернівецької бібліотеки. 1915-го р. йому вдалося разом із С. Томашівським, І. Раковським і С. Рудницьким заснувати дослідний Інститут сходознавства, також організувати український відділ його бібліотеки на базі переданих до неї понад тисячі томів власних книжок.

Але вже наступного року розпочався новий відтинок біографії З. Кузелі: за дорученням віденського Союзу Визволення України він виїжджає до табору в німецькому Зальцведелі для ведення національно-просвітницької праці серед українців-полонених із російського війська. Ідейним натхненням згаданої організації був М. Грушевський; участь же в цій безприкладній благородній роботі в ряді німецьких і австрійських таборів узяли чільні діячі української науки і культури — Б. Лепкий (у Вецлярі), В. Дорошенко, В. Сімович, М. Паращук, Р. Смаль-Стоцький (три останні — в Зальцведелі), бував В. Стефанік; а О. Скоропис-Йолтуховський набирив тут дивізію синьожупаників. У таборі З. Кузеля став головою Просвітнього відділу, що саме й вів національно-просвітницьку, культурну й освітню діяльність. Неписьменних навчали грамоті, середню освіту вечорами доповнював народний університет. 60 тисяч полонених (постійне населення табору, без робітничих команд, налічувало до п'яти тисяч) мали в Зальцведелі свій театр і бібліотеку, знаменитий хор і оркестр, церкву, редакційний Кузелею журнал “Вільне слово”, різні організації і гуртки. Регулярно збиралися віча. Ці багатоманітні форми діяльності забирали в голови відділу багато часу і сил. До того ж він мусів забезпечувати добрі стосунки з німецькою військовою владою, що було непросто. З цього періоду маємо багаті цікавими подро-

бицями спогади Р. Смаль-Стоцького, що увиразнюють людські й ділові якості З. Кузелі: “Тільки професійний бібліотекар, що звик до систематизації й ладу, та людина його характеру й вдачі могла подолати всі ці завдання. Так і стоїть він перед моїми очима в цім сірім місті бараків: в пенсне, завжди урівноважений, із дозою сухого гумору; людина, що ніколи голосу не підносила, що нікого не образила, завжди привітлива, безмежно терпляча, завжди до всіх прихильна, завжди ділова, завжди з тенденцією до синтезу, до чесного компромісу поміж розсвареними таборовими групами ради інтересів України. Він був ходячою енциклопедією україністики й ходячим архівом, що містився по всіх кишнях убрання і всіх шухлядах помешкання. Його широкі наукові зацікавлення та знання існуючих проблем змушували його використовувати кожну вільну хвилину до читання і до безнастанних записок і нотаток; навіть під час засідань і дискусій в таборі він все щось знаходив у мові таборян гідне нотатки, а з тих нотаток поставали пізніше доповіді й статті. Знаменито начитаний у всій німецькій політичній літературі війни, він мав великий особистий вплив на генерала, коменданта табору, та виховував на українофілів його старшин”¹⁰.

Продовжував працю й по війні в ситуації, для цього менш сприятливій (у зв'язку з більшовицькою російською агітацією). Редагував єдиний тоді в Німеччині журнал “Шлях” (1919—1920), де давалася ідейна відсіч червоної пропаганді.

Наступні по ліквідації “таборової України” чверть століття складають берлінський період у житті Кузель (1920—1945). Тут із 1921 р. учений очолив видавництво “Українське слово”. Крім директора (З. Кузеля), у редакції співпрацювали чільні сили української еміграції в особах Б. Лепкого, В. Леонтовича, С. Томашівського, Д. Дорошенка й ін. Був також головним редактором одноіменного щоденного видання; безпосередньо причетний до публікації значної кількості цінних видань (як-от “Струни” — двотомне зібрання української поезії; “Золота Липа” — ювілейний збірник про життя і творчість Б. Лепкого; монографія про митця О. Архипенка, випущена кількома європейськими мовами; фототипні відтворення словників Уманця та Грінченка тощо). Наскільки можливо, З. Кузеля сприяв

також діяльності видавництва "Ратай", редагував продукцію "Української накладні" та часопис під назвою "Літопис", брав участь у журналі "Політика". Подиву гідна й громадська активність проф. Кузеля як голови "Української громади" і цілої низки комітетів та товариств (до тих, що опікувалися втікачами й охороною могил включно). Така самовіддана і багатогранна праця має українські аналоги в біографіях І. Франка чи Б. Грінченка, які також заповнювали собою всі люки і лакуни в громадсько-культурно-науковому житті, що тільки їх бачили. У цьому ж випадку діяч не міг черпати сили в рідній землі, народові за кордонами та не мав глибших підстав сподіватися тоді волі для батьківщини...

Попри все не занедбувалася й наукова діяльність. Уже професором Українського Вільного Університету в Празі (з 1921 р.) З. Кузеля тривалий час брав участь у німецькій науковій енциклопедії "Мінерва". Для її

поновлюваних видань він збирав, систематизував і осмислював відомості про різноманітні наукові інституції й організації на всіх українських землях, а також у діаспорі. Був, таким чином, не тільки істориком нашої науки, а й інформатором про неї всього світу.

1926-го прилучився до дослідної діяльності того ж року заснованого Українського наукового інституту, що об'єднав навколо визначених кафедр цвіт нашої професури в еміграції (крім деякого з досі згаданих, ще й І. Крип'якевича, Л. Білецького, Д. Антоновича й ін.). Вийшли друком наукові праці в перших інститутських збірниках, зокрема з історії етнографії. Як дійсний член інституту (з 1931) сприяв його реорганізації і виникненню нових серій українознавчих видань, у яких публікував матеріали про Т. Шевченка, М. Грушевського.

У той же час Кузеля був лектором української мови і українознавства факультету закордонних наук Берлінського університету.

Сидять: В. Кубійович, Я. Перрідон, Є. Тіссеран, З. Кузеля, о. Дюменіль.
Стоять, перший ряд: І. Леськович, о. Левек, І. Борщак, М. Глобенко, О. Кульчицький, о. Бравн.
Стоять, другий ряд: Е. Гудз, Д. Сіак, Є. Чайковський, С. Глобенко, Д. Піснячевський, Т. Волошин,
невідомий, П. Шумовський, М. Василик, М. Мостович.
24.09.1951, Сарсель (Франція)

Не була побічним заняттям і його участь та керівництво Спілкою закордонних журналістів у Берліні, що захищала навіть іноземців, які потрапляли в гестапо. По шестилітнім головуванні Кузеля був номінований почесним президентом Спілки.

30 грудня 1930 р. відбулася урочиста академія, що нею НТШ у Львові (а в Берліні — громадсько-наукові кола) відзначила тридцятиліття наукової праці вченого. Було виголошено низку доповідей про багатогранну діяльність З. Кузеля як етнографа (Ф. Колесса), науковця (Д. Дорошенко), відтворено сторінки його культурної (С. Смаль-Стоцький) і таборової (Р. Ярій) праці тощо, оприлюднено письмові вітання й виявлено шану до авторитетного і невтомного працівника.

Тривала співпраця З. Кузеля в німецьких виданнях, викладання у вищих школах, редагування численних наукових часописів і збірників, участь у багатьох міжнародних colloquia спричинилися до того, що він був “незаступним у наукових інформаціях про Україну для чужинних учених” (І. Витанович). Наприклад, конкретну допомогу порадами і матеріалами він надав А. Шмідту при створенні його відомої книжки “Ukraine, Land der Zukunft”, що побачила світ у Берліні в кінці 30-х рр. Зокрема, слід виокремити німецькі й українські культурні бюлетені (вийшло приблизно по 50 номерів обох). У перших ознайомлював німців із розвитком української культури, у других — українців із набутками західноєвропейської науки. Вміщені в цих і інших виданнях публікації Кузеля берлінського періоду вражають широтою зацікавлень, різносторонньою ерудицією (матеріали про національні стосунки на Західній Україні, становище українства в Румунії, впливи церкви на українське простолюддя тощо). А енциклопедичний довідник “Handbuch der Ukraine”, де вміщено статті вченого етнологічного і пресознавчого характеру, про нацменшини й українську еміграцію, була рекомендована німецькими професорами як посібник для місцевих університетів.

Плідні контакти Кузеля з німецьким середовищем мали й інший позитивний результат: репрезентуючи НТШ при стипендійній фундації ім. Гумбольдта в Берліні, він домігся поширення її діяльності й на українських

студентів та молодих науковців, що набули внаслідок цього два десятки постійних стипендій. Мріяв, що, розлітаючися світами, молодь спадкоємно єднатиме вільну українську науку і культуру із загальнолюдськими духовними набутками.

До числа тих починань З. Кузеля, які мали фундаментальні наукові наслідки, належить організація спеціального відділу словникарства при Українському науковому інституті. Під його керівництвом разом із Я. Рудницьким підготував капітальний “Українсько-німецький словник” (із півтори тисячі його сторінок 962 уклав Кузеля — від літери “П” до “Я”) — вінець діяльності вченого берлінського періоду.

Багато криється за скупим повідомленням “В р. 1940 оснував КоДУС” в “Енциклопедії українознавства” та генеалогічному довіднику “Родовід Лепких”¹¹ у його частині про Кузеля. Організація Зеноном Кузелею Комісії допомоги українському студентству (КоДУС-у), що його довголітнім головою він був, свідчить про його діяльне піклування вихованням молоді наукової плеяди. Бездоганно організувавши діяльність комісії, її керівник зумів — де вагою авторитету, а де й цілеспрямованими зусиллями — здобути на цю благородну справу чималі кошти. Грошові внески католицької церкви, заокеанських українських установ і збір коштів серед громадськості дали змогу отримувати стипендію протягом п’ятнадцяти років близько трьом тисячам пошукувачів на суму мало не півмільйона доларів.

КоДУС забирив у З. Кузеля надто багато сил і енергії, саме навіть листування, — воно було доведено до такої досконалості, жартували працівники, що голова відповідав на листи, які щойно мав отримати. Не раз йому доводилося приймати візитерів у стипендіальних справах навіть удома серед ночі. Джерела такої надзвичайної доброзичливості — не тільки вельми розвинене почуття обов’язку, а й те, що в цю “порятункову” інституцію “вклав він душу і серце” (О. Кульчицький). По його смерті КоДУС заснував наукову стипендію ім. З. Кузеля для українознавчих досліджень, зокрема з етнографії.

Перспектива опинитися в радянській зоні окупації Німеччини по її поразці у війні зумовила ще один переїзд родини на Захід. Осів-

ши в Баварії (в місті Фюрт), Кузеля продовжив працю в КоДУСі, співпрацював у тижневику "Час", що став чільним органом української діаспори у ФРН. Цей новий період діяльності (1945–1951) був для нього, вже дійсного члена "Історично-Філологічного товариства" (Прага) й Української Вільної Академії наук, добою плідної організаційної й наукової роботи. Запрошений на кафедру передислокованого з Праги до Мюнхену Українського Вільного Університету, він бере участь у відновленні праці НТШ та її розбудови. Як заступник, практично виконував функції голови Товариства; очолив його Етнологічну комісію, пізніше — філологічну секцію; відновив і редагував орган НТШ "Сьогочасне і минуле". Крім того, "Особливо успішну працю розгорнув Інститут Енциклопедії Українознавства під проводом проф. д-ра З. Кузеля"¹². Співредагування енциклопедії в першій (систематичній) частині разом із її ініціатором В. Кубійовичем — остання значна праця вченого.

З 1949 р., коли помер І. Раковський, З. Кузеля обрали дванадцятим в історії НТШ його головою. Посідав цю високу посаду до смерті. Фюртський період прикметний ще й почесним докторатом З. Кузеля у визнанні його "великих заслуг на полі журналізму, статистики, еміграційних справ та ідеї позаочного навчання, за жертвенну працю для українського народу, зокрема, в ділянці культурної пропаганди на чужині та для українського студентства"¹³.

Останній рік життя Кузеля минув у Сарселі під Парижем, куди він з дружиною перебрався у зв'язку з переїздом НТШ. Матеріальні умови українських науковців були тяжкими — мала площа помешкань, скромне вмеблювання, спільна кухня, на яку постачався власно вирощений харч із городу. До того ж голова НТШ страждав від хвороби, що швидко прогресувала. Незважаючи на несприятливі обставини, робота велася значною

мірою завдяки Кузелиним "тактові, прикладу і погідній вдачі" (Іван Яцків). Тоді ж він був обраний дійсним членом Міжнародної вільної академії, керівником її української секції. Змагаючися з хворобою, витримуючи болі, виконував до останку свої обов'язки. Помер у лікарні 24 травня 1952 р. Похований на паризькому кладовищі Сент Уан (на кошт НТШ). Дружина пережила його лише на п'ять років і була похована у спільній із ним могилі. На вшанування пам'яті З. Кузеля відбулися жалобні академії в Парижі, Нью-Йорку й Торонто. До десятиліття від дня смерті видано "Збірник на пошану Зенона Кузеля" за редакцією В. Янева.

¹ Див. коментарі до т. 36 Збір. тв. І. Франка в 50-ти т. (С. 448), де бракує і дати смерті З. Кузеля.

² Чернецький А. Зенон Кузеля і "Молода Україна" // Збірник на пошану Зенона Кузеля. (Далі — ЗНП). — Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. — С. 17.

³ Кузеля З. Богдан Лепкий // Золота Липа. — Берлін, 1924. — С. 17–18.

⁴ У вибраних творах Б. Лепкий згадав тривкі враження від мистецтва народних музик і співаків з Поручина й Жукова, власних тіток Глібовицьких, які "переймали пісні з уст народу, мов який фонограф".

⁵ Маркусь В. Студентські роки великого друга й опікуна студентства // ЗНП. — С. 36.

⁶ Франко І. Збір. тв. : У 50 т. — К., 1982. — Т. 36. — С. 70–71.

⁷ З 1913 р. був номінований на лектора української мови в Чернівецькому університеті з правом приймання іспитів, заступаючи проф. С. Смаль-Стоцького.

⁸ Смаль-Стоцький Р. Спогади про Зенона Кузеля // ЗНП. — С. 45.

⁹ Цит. за: ЗНП. — С. 6.

¹⁰ Там само. — С. 47.

¹¹ Лепкий Р. Матеріали до історії роду Лепких // Лев В. Богдан Лепкий. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. — С. 267–268.

¹² Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. — Нью-Йорк; Мюнхен, 1949. — С. 49.

¹³ ЗНП. — С. 12.

Закінчення у наступному номері

Professor Zenon Kuzelya (1882–1952) was a great scientific and public leader. He belonged to those scholars of the 20th century who cherished free Ukrainian science and represented it for the world. A talented ethnologist and folklorist, a lexicographer and bibliographer, he is not well known in Ukraine. The research on the scholar's personality and his scientific work based on the rare publications and archives sources aims to show Z. Kuzelya's life and creative achievements, to invite the reader into the scholar's workshop, to line out the place and meaning of his works in the Ukrainian science.